

Голуб Ніна Борисівна,
доктор педагогічних наук, професор
завідувач відділу навчання української
мови та літератури Інституту педагогіки
НАПН України; e-mail: olnazir_777@ukr.net

МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК КОМПЕТЕНТІСНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ЛІЦЕЮ

Ключові слова: мовленнєві жанри, ключові компетентності, соціалізація, мовна поведінка, соціальна взаємодія.

У концепції «Нова українська школа» зазначено, що «пересічний український школяр здобуває в школі застарілі знання». Цим положенням керувалися автори нової програми з української мови для учнів 10-11 класів (рівень «Стандарт»), кардинально оновлюючи зміст мовленнєвої змістової лінії. Заміна аудіювання, читання, говоріння і письма елементами практичної риторики виправдана, оскільки в 9-ому класі завершено системне вивчення всіх розділів мови, сформовано необхідні для цього віку мовленнєві вміння і навички. Наступний етап мовної освіти передбачає навчання майстерного володіння засвоєним раніше мовним масивом, продукування не абстрактних творів-роздумів чи описів, а текстів висловлень відповідно до комунікативного наміру мовця й ситуації спілкування. Для успішної інтеграції в соціум випускникам необхідно не лише володіти теорією мови, але й бути носіями загальноприйнятої в українському суспільстві мовної поведінки. Цим і обґрунтована поява в програмі мовленнєвих жанрів (далі – МЖ).

За визначенням С. Гайди, МЖ – це «горизонт очікування для слухачів і модель побудови для мовців[2, с. 24]». Отже, володіння МЖ робить процес спілкування очікуваним, прогнозованим, цікавим і змістовним.

Ключові компетентності, які визнано новим освітнім результатом, покликані забезпечити соціальний розвиток учнів, сприяти більш комфортному входженню їх у соціум.

Лінгвісти розглядають МЖ як засіб організації соціальної взаємодії, що сприяє визначенню й засвоєнню певних норм міжособистісної комунікації, адже кожна жанрова дія має унікальні властивості. Призначення МЖ, на думку вчених, полягає в тому, щоб реалізувати свої комунікативні наміри й адекватно сприймати відповідні дії співрозмовника. Неповторність кожного МЖ визначає комбінація складників комунікативної ситуації соціальної взаємодії, що надає мовній особистості велику свободу вибору манер мовної поведінки в межах жанру.

Доцільність вивчення МЖ підтверджує також тісний зв'язок їх із реальним життям. Унесення до шкільної програми МЖ, а саме: представлення, пояснення, інструкції, повідомлення, бесіди, листа, похвали, осуду та ін. умотивоване реальним життєвим запитом на стереотипність мовної поведінки членів нашого соціуму, потребою забезпечення ефективності комунікативної діяльності мовців. Усе це втілено в МЖ. Для зручності користування ними ми пропонуємо моделі кожного жанру й алгоритм роботи з ним.

Результативність будь-якої діяльності людини, її особистого й професійного життя значною мірою залежить від спілкування, що здійснюється через МЖ.

Виділяють різну кількість МЖ, зокрема В. Демент'єв налічує 280 одиниць. Оскільки в нашій методиці зроблено лиш перші кроки в засвоєнні їх, ознайомлення радимо починати з фатичних жанрів, а саме:

1) МЖ, що сприяють налагодженню гармонійних стосунків: вибачення особисте, вибачення публічне, втішання, застереження, захоплення, зізнання, каяття, комплімент, моральна підтримка, подяка, порада, похвала, прохання, прощення, самооцінювання, співчуття, схвалення;

2) МЖ, що погіршують міжособистісні стосунки (для аналізу ситуацій): виправдання, висміювання, демагогія, донос, дорікання, звинувачення, знущання (глузування), інвектива (різкий напад), лестоці, насмішка, натяк, нашіптування (наклеп), невдоволення, неправда (брехня), плітки, погроза, приниження;

3) МЖ, що сприяють підтриманню й розвиткові добрих взаємин (для активізації в мовленнєвій практиці): листівка, презентація, привітання, запрошення, лист [3, с. 14].

Не всі жанри сприяють гармоніюванню комунікації. Не варто, наприклад, окремо вивчати насмішку чи лестоці, однак необхідно засвоїти прийоми запобігання насмішці чи різницю між компліментом і лестоцями.

Кращому осмисленню жанру сприятимуть своєрідні формули-трактування його суті (за А. Вежбіцькою), наприклад:

Подяка: *знаю*, що ти зробив для мене щось хороше; *говорю*: я відчуваю до тебе щось хороше з тієї ж причини; *говорю* це, тому що хочу, аби тобі було приємно.

Привітання: *знаю*, що відбулося щось приємне для тебе; *думаю*, що це сталося тому, що ти щось зробив (чогось досяг); *думаю*, що ти через це дуже радий; *говорю*: я теж цьому радію; *говорю* це тому, що хочу, аби тобі було приємно.

Співчуття: *знаю*, що сталося щось погане для тебе (наприклад, хтось у твоїй сім'ї помер); *думаю*, що ти засмучений через це; *говорю*: і я засмучений з цієї ж причини; *говорю* це тому, що хочу, аби ти був менше засмучений.

Вибачення: *знаю*, що я зробив щось, що було для тебе погано; *думаю*, що ти можеш почувати до мене щось погане з цієї причини; *говорю*: я шкодую, що я це зробив (так учинив); *говорю* це тому, що хочу, аби ти не мав до мене поганих почуттів [1, с. 105-106].

Кількість жанрів у шкільній програмі «Українська мова» поки що обмежена, тому є можливість детального опрацювання кожного. На нашу думку, важлива мотивація й інформаційний коментар. Наприклад, жанр *вибачення* відносять до психологічно важких для мовця й водночас життєво важливих. Він означає визнання власної неправоти, усвідомлення невічливості, допущеної помилки; сум, прикрість через завдану образу; засудження своєї поведінки, намагання виправити ситуацію; визнання помилковості власних дій і вчинків. Актуалізація його в практиці спілкування сприятиме зняттю напруги, формуванню щирості й відкритості стосунків, вихованню сильних особистостей. Важливість цього МЖ полягає в тому, що він дає змогу продовження комунікативних контактів, приятельських стосунків.

Насамкінець зазначимо, що практика доводить: упровадження МЖ надає урокам української мови дієвості, а мовним знанням і вмінням – перспективи застосування. Окремого розгляду потребує питання добору МЖ для учнів 5-9 класів і розроблення методичного супроводу до них.

Література.

1. Вежбицка А. Речевые жанры [пер. В. Дементьева] // Жанры речи: сб. науч. статей. Саратов: Колледж, 1999. С. 99-112.

2. Гайда С. Проблемы жанра // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая организация. Пермь, 1986. С. 21-28.

3. Голуб Н.Б. Мовленнєві жанри на уроках української мови у 8-9 класах // Українська мова і література в школі. – 2015. – № 1. – С. 13-19

4. Долинин К.А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия // Жанры речи: сб. научн. статей. Саратов: Колледж, 1999. С. 8-14.